

HOCA-ZÂDE MUHAMMED RASİM'E AİT BİR RİSALE: AHVÂL-İ MEHDÎ

A TREATİSE BY HOCA-ZÂDE MUHAMMED RASİM: AHVÂL-İ MEHDÎ

İzzet ESER*

Öz

Bu çalışma; İslam düşüncesinde önemli bir yere sahip olan Mehdilik kavramını, Hoca-zâde Muhammed Rasim'in "Ahvâl-i Mehdî" risalesi bağlamında ele almaktadır. İslam dünyasında Mehdî inancı hakkındaki tartışmalı konular ve yorumlar analiz edilmiştir. Çalışmada, Mehdî kavramının yalnızca İslamî referanslarla sınırlı olmadığı, farklı kültür ve inanç sistemlerinde de benzer figürlerin bulunduğu, buradan hareketle günümüzde yapılan çalışmalarda bu konu ile ilgili bir fikir birliği olmadığı ortaya konmuştur. İslam düşüncesinde Mehdî inancının doğruluğunun yanı sıra kimliğinin de tartışmalara konu olduğu görülmüştür. Özellikle Hoca-zâde'nin risalesi, Mehdî'nin kimliğine dair farklı görüşleri derleyen ve bu bağlamda kaynakları titizlikle aktaran özgün bir metin olarak öne çıkmaktadır. Çalışmada, Hoca-zâde Muhammed Rasim'in Mehdilik konusunda ortaya koyduğu görüşler değerlendirilmiş ve bu risalenin alan çalışanlarının dikkatlerine sunulması amaçlanmıştır. Elde edilen sonuçlar, Hoca-zâde'nin metninin, dönemin İslam düşüncesindeki Mehdî kavramına ışık tutan önemli bir kaynak niteliğinde olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda çalışma, klasik metinlerin akademik olarak incelenmesi ve bu tür eserlerin İslam düşünce tarihi içindeki yerinin belirlenmesi açısından önemli bir katkı sunmaktadır.

Anahtar Kelime: Hoca-zâde Muhammed Rasim, Mehdilik, Ahvâl-i Mehdî Risalesi, İslam Düşüncesi

Abstract

This study examines the concept of Mahdism, a significant element in Islamic thought, through the lens of Hoca-zâde Muhammed Rasim's treatise Ahvâl-i Mehdî. It analyzes controversial issues and interpretations surrounding the belief in the Mahdî within the Islamic world. The study reveals that the Mahdî concept extends beyond Islamic references, with similar figures appearing in various cultures and belief systems, highlighting the lack of consensus in contemporary discussions. In Islamic thought, both the authenticity and the identity of the Mahdî have been subjects of debate. Hoca-zâde's treatise stands out as an original text, compiling diverse views on the Mahdî's identity and carefully presenting related sources. The study evaluates Hoca-zâde's perspectives on Mahdism, aiming to bring attention to this work for scholars. The findings demonstrate that his treatise is a crucial source that illuminates the Mahdî concept within the Islamic intellectual context of its time. This study makes a valuable contribution to the academic analysis of classical texts and to determining the place of such works within the history of Islamic thought.

Keywords: Hoca-zâde Muhammed Rasim, Mahdism, Treatise on the State of the Mahdi, Islamic Thought

GİRİŞ

Mehdîlik, İslam literatüründe sıkça zikredilen kavramlardan biri olmuştur. Mehdî kavramı ıstılahta özetle; dünyanın son zamanlarında toplumsal düzenin bozulduğu, ahlaki yozlaşmanın arttığı bir zamanda ortaya çıkarak bozulan düzeni tekrar sağlayacak, İslamî yaşam tarzını yeniden ikâme edecek kişi (Atik Gürbüz, 2019, s. 12) olarak betimlenmiştir. Bu kavram ile ilgili Kur'an-ı Kerîm'de, Buhârî ve Müslim'de doğrudan bir bilgi yer almamaktadır. Bu durum, konu ile ilgili muhtelif fikirlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamış ve kavramın kaynağının sorgulanmasına sebep olmuştur. Kültürlerin birbiriyle temas halinde olduğu ve medeniyetlerin hiçbir zaman saf olmadığı (Fırlalı, 1981, s. 179) gerçeği merkeze alınarak yapılan araştırmalarda Mehdî kavramının farklı din ve kültürlerdeki tezahürleriyle de karşılaşılmıştır. Ana özellikleri değişmemekle beraber bağlı bulunduğu inancın karakterine göre farklı özellikler ve isimler taşıyan bu kavram; Yeni Gine ve çevresinde “kargo kültü”, Kuzey Amerika yerlilerinde “ghost-dance” olarak karşımıza çıkarken Aztekler “Quetzalcoatl”, Eski Mısırlılar “Ameni”, Hindular “Kalki”, Budistler “Maytreya”, Mecusiler “Saoşyant”, Yahudi ve Hristiyanlar “Mesih” kelimelerini bu kavram için kullanmışlardır (Sarıkçıoğlu, 2003, s. 369). Dolayısıyla Mehdî kavramının kronolojik olarak İslamiyet'ten önce ortaya çıkan inançlarda ve farklı kültürlerde değişik isim ve şekillerde var olması, bu kavramın diğer dinlerden veya kültürlerden transfer edilmiş bir kavram olma ihtimalini düşündürmüştür. Bu durum, literatürde iki ana görüşün ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu görüşlerden ilki; yukarıda zikredilen sebeple birlikte Mehdî ile ilgili vârid olan hadislerde soy kavramının ön plana çıkarılmasının bir cahiliye geleneği olmasına, Mehdî anlayışının siyasal iktidar ve maddî menfaat için bir araç olarak kullanılmasına dikkat çekmiştir. Bu görüş Mehdî inancının Müslümanları tembelliğe iterek sosyo-ekonomik olumsuz etkilerini, Mehdî ile ilgili anlatılarda sünnetullah ve âdetullah da denilen tabii kanunlara muhalif unsurların olmasını, yine bu inançtaki ric'at ve hulul kavramlarının rasyonel olmamasını ve son peygamber Hz. Muhammed'e (sav) bile nasip olmamış bir başarının Mehdî'ye nasip olacağı fikrinin akla ve hikmete aykırılığını gerekçe göstererek Mehdî'yi reddetmektedir (Gün, 2017, s. 123-124). İkinci görüş ise Mehdî inancını kabul etmektedir. Bu inancı kabul edenler de ilgili hadis rivayetlerinin büyük bir cemaat tarafından nakledilmesini ve dolayısıyla manevi mütevatir derecesine ulaştığını; diğer inançlarda benzer bir kavramın olmasının Mehdîlik kavramının transfer bir kavram olduğunu gösteremeyeceğini; Ehl-i Sünnet anlayışındaki Mehdî'nin Şîâ'daki olağanüstü özellikler yüklenmiş olan Mehdî'den ziyade, halkı hakka götürecek bir metodun öncüsü olduğunu (Gün, 2017, s. 120-121) savunur. Konu ile ilgili Yıldız'ın çalışmasının (Yıldız, 2018) sonuç bölümü

de dikkate değer görüşler barındırmaktadır. Bu kavramı kabul edenler arasında Mehdî'nin kimliği ile ilgili ihtilaf da bulunmaktadır. Mehdî ile ilgili hadislerden hareketle Mehdî'nin Hasan b. Ali, Hüseyin b. Ali, Abbas b. Abdilmuttalib oğullarından biri, İsa b. Meryem veya İslam'ın zaferi için uğraşan her iyi ve doğru kişi olduğu/olabileceği görülmektedir (Fığlalı, 1981, s. 202-203). Bu konuda delillendirerek fikir beyan etme amacı güden birçok çalışma mevcuttur. Bu çalışmalardan biri de Hoca-zâde Muhammed Rasim'e (ö. 1316 / 1899) aittir. Çalışmamızın amacı, Ahval-i Mehdî başlığı taşıyan ve bir Mesnevî şerhinin içinde müstakil bir risale olarak düzenlendiğinden tespiti oldukça zor olan bu çalışmayı alan çalışanlarının dikkatine sunmaktır. Bu çalışmada, mezkûr risale Latin harflerine aktarılmış ve değindiği konular ana hatlarıyla özetlenmiştir. Çalışmamız, Mehdî kavramı üzerine söz söyleme, fikir beyan etme veya bir çıkarımda bulunma amacı taşımamaktadır.

1. Hoca-zâde Muhammed Rasim ve Eserleri

Türk edebiyatında ve bilim sahasında köklü gelişim / değişimlerin olduğu bir dönem olan 19. yüzyılda yaşamış olmasına rağmen gelenekçi bir duruş sergileyen Hoca-zâde Muhammed Rasim'in hayatı ile ilgili kaynak sayısı oldukça mahduttur. Sicil kaydındaki, Hediye-yü'l-Ârifin'deki birkaç cümle ve eserlerinde kendisi ile ilgili ifade ettikleri dışında Hoca-zâde hakkında detaylı bilgi içeren bir kaynak olmaması, müellif hakkında yeterli bilgiye ulaşılamamasına neden olmuştur. Bu yüzden eserleri ile ilgili yapılan ve müteakip başlıkta zikredilen akademik çalışmalarda neredeyse aynı, sınırlı bilgi tekrarlanmıştır. Bu bilgiler aşağıda özetlenmiştir.

Müellif, ismini Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî adlı eserinin dibacesinde Hoca-zâde Es-Seyyid Muhammed Râsim el-Mevlevî olarak zikretmiş; seyyit ve mevlevî olduğuna vurgu yapmıştır (Eser, 2019, s. 5). Başbakanlık Osmanlı Arşivi sicil kaydında hakkında verilen bilgiler şu şekilde özetlenebilir: 1255 (1839-1840) yılında Malatya'da dünyaya gelmiş; çeşitli alanlarda eğitim almış; bir dönem Hamdi Paşa'nın kitapçılık hizmetinde bulunmuştur. Daha sonra Konya, Develi, Dersimbağı, Sivas ve Diyarbakır'da çeşitli makamlarda adliye hizmetinde bulunmuş, ilmî faaliyetleri meslekî çalışmalarının önüne geçince meslekî anlamda bazı sorunlar yaşamıştır (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, DH. Said. d., nr. 4/458). Hoca-zâde, 1316 / 1899'da İstanbul'da vefat etmiştir (Bağdatlı, 1951, s. 395) ve kabrinin yeri bilinmemektedir.

Arapça eserler kaleme alması, eserlerine sıklıkla Farsça bölümler eklemesi Hoca-zâde'nin bu iki dili eser yazacak kadar iyi bildiğini göstermektedir. Tefsir, hadis, fıkıh, tasavvuf alanlarında eser vermiş olmasından hareketle onun iyi bir eğitim almış olduğunu söylemek mümkündür. Aşağıda sıralanan eserler incelendiğinde oldukça geniş bir yelpazede birçok eser verdiği

görülmektedir. Müellif ile ilgili yapılan bir çalışmada (Aktan, 2019-1, s. 28) kişiliği ile ilgili değerlendirme yapılmış ve sabırlı olduğu, dünya işlerini pek önemsemediği, tevekküle dayandığı ifade edilmiştir.

1.1. Eserleri

Hoca-zâde'nin eserleri, bulundukları kütüphaneler, eserlerinin içerikleri ve bu eserler üzerine yapılan kapsamlı çalışmalar aşağıda tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 1. Hoca-zâde Muhammed Rasim'in eserleri

Eser Adı	Nüsha/Nüshalar	İçerik	Çalışma / Çalışmalar
Tuhfetü'l-Âşıkîn Hediyetü'l- Ma'sûkîn	İstanbul Üni. Nâdir Eserler Kütüphânesi, nr. 001621	Mevlid Şerhi	(Bayraktar, 2015) (Ceylan, 2015) (Ceylan, 2023)
Kâşifü't -Te'vîlât	İstanbul Üni. Nâdir Eserler Kütüphânesi, nr. T2008	Füsûsu'l-Hikem Şerhi	(Şeker, 2009)
Hâb-nâme-i Râsim Hikmet	İstanbul Üni. Nâdir Eserler Kütüphânesi, nr. T06739	Hâb-nâme	(Aktan, 2019-1) (Aktan, 2019-2) (Aktan, 2020)
Zübdetü't-Tarîka	Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphânesi nr.19Hk858 ve Cumhuriyet Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Kütüphânesi 21796 (iki nüsha)	Tasavvufî ilgili görüşleri	(Vural, 2016)
Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî	İstanbul Üni. Nâdir Eserler Kütüphânesi, nr. T1605	Mesnevî'den seçilen beyitlerin şerhi	(Savran, 2009) (Eser, 2019) (Eser, 2021)
Tefsîr-i Âlemgîr	İstanbul Üni. Nâdir Eserler Kütüphânesi, nr. A0578 ve nr. A0579 (iki cilt)	Tefsir	
Kimyâu's-Saâdet	İstanbul Üni. Nâdir Eserler Kütüphânesi, nr. A0539	Sahîh-i Buhârî şerhi	
Tercümetü'l- Akâidi'l-Kibrîti'l- Ahmer	İstanbul Üni. Nâdir Eserler Kütüphânesi, nr. A0695	Fıkhi mes'elelere ictihadî çözümler	

Şerh-i Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye	İstanbul Üni. Nâdir Eserler Kütüphânesi, nr. T1591	Mecelle maddelerinin şerhi	
Mincâtü'l-Vusûl alâ-Metni Mirkâtî'l-Usûl	İstanbul Üni. Nâdir Eserler Kütüphânesi, nr. A0683	Mirkâtü'l-Usûl isimli fıkıh konulu eserin şerhi	
Nuhbetü'l-Belâğa	İstanbul Üni. Nâdir Eserler Kütüphânesi, nr. A0683	İbn Hacer'in Nuhbetü'l-Fiker adlı eseri ile ilgili bir çalışma	
Fetâvâ-yı Abdürrahîm Ma'a'n-Nukûl	İstanbul Müftülüğü, Meşihat Arşivi, nr. 136 ve nr. 137 (iki cilt)	Şeyhülislam Menteşe-zâde Abdurrahim Efendi'nin fetvaları	
El-Bedriye alâ-Metni'l-Gurer	İstanbul Üni. Nâdir Eserler Kütüphânesi, nr. A0716	Gurerü'l-Ahkâm isimli esere yazılmış bir şerh	

Ayrıca; Kâfiye, Kaside-i Bürde, Cevherî Şerhleri, Mültekâ Şerhi, Sirâciyye Şerhleri, Sûre-i Yûsuf Tefsîri, Ömer Neseî akâidi üzerine şerh, Hidâye şerhi, Sefîne-i Râsim isimli dört ciltlik bir Mülteka'l-Ebhûr şerhi de Hoca-zâde'ye atfedilmekle beraber bu eserler henüz tespit edilememiştir (Ceylan, 2015, s. 15). Yukarıdaki eserler ve eserlerin içerikleri incelendiğinde Hoca-zâde Muhammed Rasim'in hadis, tefsir, fıkıh, tasavvuf gibi farklı alanlarda birçok eser kaleme almış olduğu görülmektedir. Bu kadar farklı alanda eser veren bir müellifin Mehdi kavramı hakkındaki görüşleri elbette dikkate değer bulunmalıdır.

2. Ahval-i Mehdi Risalesi

İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde nr. T1605 ile kayıtlı olan ve kütüphane kayıtlarında Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî olarak adlandırılan mecmuanın içinde yer almaktadır. 235 varaktan oluşan bu mecmua, Hoca-zâde Muhammed Rasim tarafından Mesnevî'den intihab edilen 187 beytin şerh edildiği bir eserdir. Bu Mesnevî şerhi doktora tezi olarak çalışılmıştır (Eser, 2019). Mecmuanın içerisine konu bütünlüğüne aykırı olacak şekilde müstakil risaleler eklenmiştir. Bu risalelerden biri Bâbu Ahvâli'l-Mehdî başlığını taşıyan risaledir. Risale, mezkûr mecmuanın 178a-183a varak aralığında yer almaktadır.

Risalenin sayfaları 236x176 mm ebatlarındadır. Kâğıt aharlı ve cetvelleri yaldızlıdır. Metnin başladığı 178a'da 19 satır, son bulduğu 183a'da 14 satır, geriye kalan sayfalarda ise 25 satır yer

almaktadır. Metin; nesih hatla ve siyah mürekkeple, varak numaraları ve 178b sayfasında yer alan “Gelelüm” başlığı kırmızı mürekkeple imla edilmiştir. Metin mensurdur ve harekesizdir.

Eserin müellif hattı mı müstensih hattı mı olduğu ile ilgili herhangi bir bilgi mevcut değildir. Nüsha araştırmaları neticesinde Yazarın Tuhfetü'l-Âşıkîn Hediyyetü'l-Ma'sûkîn adlı eserinde de “Der-Beyân-ı Ahvâl-i Mehdî” isimli bir bölüm olduğu görülmüştür. Fakat yapılan incelemede bu iki metin arasında giriş cümleleri ve başvuru hadisler ile ilgili benzerlikler olsa da konunun işleniş biçimi ve kapsamı açısından ciddi farklılıklar olduğu görülmüştür. Ayrıca Tuhfetü'l-Âşıkîn Hediyyetü'l-Ma'sûkîn'de Mehdi ile ilgili yer alan metnin büyük oranda Pîrîzâde Mehmed Sâhib tarafından İbn Haldun'un Mukaddime'sinden yapılan çeviriden alıntı (Ceylan, 2015, s. 32) olduğu da göz önünde bulundurulunca iki metnin aynı konuyu işleyen farklı metinler oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Risalenin farklı bir nüshasının olmadığı tespit edilmiştir.

2.1. Muhtevası

Hoca-zâde Muhammed Rasim, Ahval-i Mehdi risalesinde Mehdi/Mehdîlik ile ilgili farklı görüşleri delilleriyle birlikte bir araya getirmeye çalışmıştır. Başvurduğu kaynak sayısı oldukça fazladır. Kendisine ait fikirleri ise genellikle konu ile ilgili tartışmaları ifade ettikten sonra metne eklemiştir. Mehdî meselesi ile ilgili tartışmalı konuları işlerken üzerinde ihtilaf bulunan başka fikhî meselelerden faydalanmıştır. Konu ile ilgili hadisler sunarken senetlerini de nakletmiştir. Zıt fikirleri bir arada sunan müellif, konunun anlaşılabilirliğini artırmıştır.

Müellif; esere başlarken Mehdi'nin zuhuru hakkında hadis imamları arasında ihtilaf olduğunu, bazı hadis imamlarının birçok hadisi delil göstererek Mehdi'nin hurucunu ispatlamaya çalıştığını, bazılarının ise bu hadis rivayetlerini tenkit ederek sahih olmadıklarından hareketle Mehdi'nin hurucunu inkâr ettiklerini ifade etmiştir. Ayrıca tasavvufun önde gelen isimlerinin de konu ile ilgili görüşlerine değinmiştir. Mehdi'nin hurucu ile ilgili Tirmizî, Ebû Davud, Bezzâz, İbn Mâce, Hâkim, Teberânî gibi isimlerin birçok senetle birlikte hadis naklettiklerini ifade eden Hoca-zâde; örnek olarak senetleriyle birlikte “Bir kimesne Mehdî'nün hürûc ve zuhûrını tekzîb itse küfrüne hükümlenir” (vr. 179a) hadisini vermiştir. Ardından bu hadisi inkâr edenlerin de görüşünü sunmuş; hadisin râvîleri arasında bulunan Ebû Bekr-i İskaf'ın hadis imamları arasında hadis nakli konusunda şüpheli bir kişi olduğunu ve bu yüzden bu hadisi cerh ettiklerini ifade etmiştir. Daha sonra Hakîm'den “Sâ'at kâ'im olmaz ol vakte dek ki şâhîfe-i arz zulumât-ı zulm u sevâd ve cevri ü'udvân ile mümtel olup ba'dehu benüm ehl-i beytünden bir recül zuhûr ider ki şerî'at-ı garrâyı nûr-ı 'adl ile tenvîr ider nitekim zulm ile memlû olmuş idi.” (vr. 179b) hadisini aktardıktan sonra bu hadisin de Buhârî ve Müslim şartlarına uygun

olmadığını, Kur'an-ı Kerim'den sonra Kütüb-i Sitte'nin önemli olduğunu ve Kütüb-i Sitte'de de Buhârî'nin önemli olduğunu belirtmiş, mezkûr hadisin ta'ndan azade olması durumunda Buhârî'de yer alması gerektiğini ifade etmiş ve söz konusu hadisin bu yönüyle cerh edildiğini ifade etmiştir.

Mehdî'nin zuhurunu hadislerle delillendirmeye çalışan kesim ile ilgili yukarıdaki iki hadisi tartıştıktan sonra müellif, kırmızı mürekkeple “Gelelüm” başlığı atmış ve Mehdi'nin hurucunu inkâr edenlerin görüşlerini sunmaya başlamıştır. Bu noktada yine kaynağıyla birlikte, “Lâ Mehdî illâ ‘İsâ” (vr. 179b) hadisini sunmuştur. Ardından Hâkim Nisâbûrî'nin, isnad silsilesinde ismi geçen Muhammed bin Halid'in meçhul bir şahıs olması isnadında ihtilaf oluşturduğundan hadisi cerh ettiğini ifade etmiştir. Mezkûr hadis ile ilgili ayrıca bazılarının “mehd” kelimesinin “beşik” anlamına işaret ederek bunu vakt-i sabâda konuşan küçük çocuk olarak yorumladıklarını belirten müellif; beşikteki çocuğun konuşması durumunun sadece Hz. İsa'ya ait bir durum olmadığını, Benî İsrâîl'den Cüreyc hikâyesinde ve Hz. Yusuf kıssasında da aynı durumun olduğunu ifade etmiştir.

Müellif, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin Mehdi meselesiyle ilgili görüşlerini de kaleme almıştır. Arabî'ye göre Mehdi, peygamber soyundan ve Hz. Fatıma evladındandır; Hz. Muhammed nasıl hatemü'l-enbiya ise Mehdi de hatemü'l-evliyadır. Müellif bu noktada İbnü'l-Arabî'nin Anka-yı Muğrib isimli eserini kaynak göstermiştir. Bu eserde İbnü'l-Arabî'nin, Buhârî'den aldığı bir hadisin mazmunundan hareketle nasıl ki Hz. Muhammed risalet binasının son ve tamamlayıcı tuğlası ise Muhammed Mehdi'nin de velayet binasının son ve tamamlayıcı tuğlası olduğunu, nübüvvet ile velayet makamları arasındaki büyük fark göz önünde bulundurulunca da hatemü'l-enbiyayı altın tuğla, hatemü'l-evliyayı ise gümüş tuğla olarak ifade ettiğini belirtmiştir (vr. 180a-180b). Ayrıca İbnü'l-Arabî'nin, Mehdi'nin hurucu ile ilgili bazı işaretlerden hareketle vakit tayin ettiğini fakat tayin edilen bu vakit geçmesine rağmen Mehdi'nin zuhur etmeyişinin İbnü'l-Arabî'yi anlamayanlar tarafından eleştirildiğini ifade etmiştir (vr. 181a).

Hoca-zâde; Mehdi hakkındaki hadislerin ihtilaflı olduğunu ve Buhârî'nin de ihtilaflı hadisleri nakletmediğini, bu yüzden Buhârî'de Mehdi ile ilgili hadis bulunmadığını ifade etmiştir (vr. 181b). Buhârî'nin hadis ilmindeki yeri, önemi ve hadis nakil yöntemine örnek vererek değinen müellif; metnin geri kalan kısmında Mehdi konusuna değinmemiş, hadis âlimleri ve mezhepler hakkında bilgi vermiştir.

2.2. Metin çevri yazıya aktarılırken dikkat edilen hususlar

Metin çeviri yazıya aktarılmış, bu esnada metnin kaleme alındığı dönemin dil özellikleri göz önünde bulundurulmuştur. Metinde özel adlar ilk harfleri büyük olacak şekilde imla edilmiştir. Müellifin kastını araştırmacının zannıyla sınırlandırmamak için metne noktalama eklenmemiştir. Varak numaraları köşeli ayraç [...] içinde verilmiştir. Ayrıca satırlar numaralandırılmamıştır.

3. METİN

Bābu Ahvālī'l-Mehdī

[178a] Mehdīnün hürücü hakkında e'imme-yi hadīs eḥādīs-i 'adīde taḥrīc u rivāyet idüp da'vālarını işbāt itdiler ve ba'zıları daḥi Mehdīnün hürücünü inkār idüp nakl olunan eḥādīsī cerḥ ü ta'n itdiler sādāt-ı mutaṣavvıfenün müte'ahḥiri daḥi hürüc-ı Mehdī hakkında meslek-i āḥere sülūk ile istidlāl idüp meslek-i keşf ü şühūda i'timād itdiler İmām Tirmizī ve Ebū Dāvud ve Bezzāz ve İbn Māce ve Hākim ve Taberānī ve anlaruñ emsāli işbāt-ı Mehdīnün zuhūr ve hürücü hakkında vārid olan eḥādīsī taḥrīc idüp esānīd-i 'adīde nakl u rivāyet itdiler ez-cümle ol hadīs-i şerīf ki Ebū Bekr-i İskāf İmām Mālik bin Enese isnād idüp anlar daḥi tābi'inden Muḥammed bin Mūnkedīrden ol daḥi aşḥāb-ı kirāmdan Ḥazreti Cābirden Ḥazreti Cābir daḥi bi'z-zāt Cenāb-ı Dīvān-ı Nübüvvet-ma'āb efendimizden rivāyet idüp mişkāt-ı şadr-ı nübüvvetden şeref-rīz şüdü olmuş ol ki bir kimesne Mehdīnün hürüc ve zuhūrını tekzīb itse küfrüne hükmolunur diyü rivāyet olunan hadīsī mūnkerin tarafından cevāb virdiler ki Ebū Bekr-i İskāf e'imme-yi muḥaddisın miyānında važ'-ı hadīs ile müttehem bir kimesne olup şihḥat-ı tarīki ve silsile-i isnādı Mālik İbn Enes ḥazretlerine mūntehī olduğu daḥi yakīnen ma'lūm degüldür diyü ta'n u cerḥ itdiler ve yine bu bābda Hākim 'Avf-ı A'rābī tarīkından olduğu Ebi's-Şiddīku'n-Nācīden olduğu Sa'īd Ḥudrīden rivāyet [179b] itdigi üzere Resūl-i Ekrem ḥazretleri buyurdılar ki sā'at kām olmaz ol vakte dek ki şaḥīfe-i arz zulumāt-ı zulm u sevād ve cevr ü 'udvān ile mūmtelī olup ba'dehu benüm ehl-i beytünden bir recül zuhūr ider ki şerī'at-ı ğarrāyı nūr-ı 'adl ile tenvīr ider nitekim zulm ile memlū olmuş idi diyü hadīs-i mezkūrı Hākim taḥrīc itdikden sonra zikr itdigi hadīs-i mezkūr şeyḥeyn şartlarına ya'nī Buḥārī ve Müslime muvāfık hadīs-i şaḥīḥ degüldür ya'nī bu ikide mezkūr degüldür ve taḥrīc daḥi buyurmamışlardır ve bāḥuşuş Kur'ān-ı A'zīmü's-Şāndan sonra Kütüb-i Sittenün evvelkisi Buḥārī-yi Şerīfdür ki hīç bir muḥaddis ka'b-ı Buḥārīye vāşıl olmamışlardır egerçi ta'ndan sālīm olsa zikr buyururlar idi diyü yine ta'n u cerḥden ḥālī olmadılar bu ḥuşuşda hadīs-i şerīfle hücec-i kavīleri pek çok ise de tatvīl-i kelām olmasun için tayy olunup bu kadarca ile iktifā olundu pes imdi gelem Mehdīnün hürücünü inkār idenlere anlar daḥi ba'z-ı āşār ile istidlāl itdiler ez-cümle Muḥammed bin Hālid el-Cündī

Abān bin Şālihden ol daḥi Ebī °Ayyāşdan ol daḥi Ḥaşan Başrīden ol daḥi Enes bin Mālīkden Ḥazreti Enes daḥi Cenāb-ı Fahr-ı °Alemden bu ḥadīs-i şerīfi rivāyet idüp Sultān-ı Melā°ike-sipāh şallallāhu °aleyhi ve sellem buyurdılar ki āhir zamānda zuhūrı mav°ūd ve muntazar olan Mehdī ancak °İsā bin Meryem °aleyhimü's-selām olup Ḥazreti °İsādan gayrī Mehdī olmadığını beyān buyurdılar lākin Ḥākim Nisābūrī buyurdu ki Muḥammed bin Ḥālīd bir mechūl şahş olduğından mā°adā ḥadīs-i mezkūruñ naql olunan isnādında ihtilāf olunup ba°z-ı °ulemā° ḥadīs-i mezkūruñ silsile-yi isnādı Muḥammed bin Ḥālīdden Ḥazreti Enese **[180a]** müntehī olunca tarīk-i mezkūr ile taḥrīc itdi ki anı Muḥammed bin İdrīs Şāfi°ıye nisbet itdiler bu münferid ve munkatı°dur didiler ve ba°zılar daḥi lā Mehdī illā °İsā ḥadīsini lafz-ı mehdī ile murād gehvāre ma°nāsına olan mehd etfāle nisbet olunup vaqt-ı şabāda tekellüm iden tıfl-ı saġır ancak Ḥazreti °İsādur diyü ḥadīsı te°vīl itdiler lākin etfālde nuṭk u tekellüm vukū°ı Ḥazreti °İsāya maḥşūş olmayup ben-i İsrā°ilde Cüreyc hikāyesinde zıkr olunan tıfluñ ve Ḥazreti Yūsufuñ tebriyye-yi sāḥa-yı zimmeti için şehādet iden saġırūñ nuṭk u tekellümünü ba°z-ı aqvāle sābit olmaġla ḥadīs-i mezkūr için zıkr olunan te°vīl şahīḥ olmaz ba°dezā sādāt-ı şūfiyyeden Şeyḥ-i Ekber kuḍdise sırıhu°l-aḥḥar ḥazretleri daḥi kısım-ı evveli te°yīd idüp İmām Mehdī ehl-i beyt-i nübüvvetden zuhūr u ḥurūc muntazar olan Muḥammed Mehdīden kināye olunup Ḥazreti Resūlullāh ḥātemü°l-enbiyā ve Mehdī ḥātemü°l-evliyā° ve Ḥazreti Fāṭımatu°z-Zehrā raḍıyallāhu °anhā evlādındandır diyü buyurdılar ḥattā °Ankā-yı Muġrīb nām kitābında Mehdīye ḥatemü°l-evliyā tesmiye idüp libne-yi fıḍḍa ya°nī sīm kerpiç laḡabıyla telkīb idüp ve laḡab-ı mezkūr ile İmām Buḥārī ḥazretlerinin Bāb-ı Ḥātemü°l-Enbiyāda taḥrīc buyurduğu ḥadīs-i şerīfūñ maẓmūnına işāret buyurup telkīb-i Mehdīye ḥadīs-i mezkūr ile tevessül buyurdu ḥadīs-i şerīfūñ Allahu a°lem maẓmūn-ı şerīfi böyledür ki Sultān-ı serīr-i ıstıfā °aleyh-i efzālū°t-teḥāyā buyurdılar ki benden aḡdem tāc-ı vehhāc-ı risālet ile ser-i sa°ādetmendleri ārāste olan enbiyā-yı °azām °aleyhi°ş-şalātu ve°s-selāma nisbet ile benüm ḥāl u şānum ol şahşuñ şıfat u ḥāline müşābihdür ki bir beyt bināsına şūrū° idüp dört dīvār ve şaḡf u cidār ve sā°ir erkānını tekmīlde **[180b]** bir ḥadde bāliġ olur ki faḡaṭ binā-yı mezkūrda bir libne vaẓ° idicek mevzi° bākī ḡalır ki o kerpiç vaẓ° olundukda binānuñ tekmīli ḡaşıl olur işte benüm Zāt-ı ḡudsī-simātım ol libne maḡāmına ḡā°ımdür buyurdılar bināen °aleyh Ḥazreti Şeyḥ daḥi Ḥātemü°l-Enbiyā °aleyhi efzālū°t-teḥāyā ḥazretlerini ikmāl-i bināda cüz°-i āḡır olan libne ile tefsīr idüp binā-yı beyt ol libne ile tekmīl olındığı gibi Nebiyyān-ı refi°ü°ş-şān-ı nübüvvet daḥi cevher-i Zāt-ı Muḥammedī ile tamām ve ḡaşr-ı menī°-i risālet ol rekīn ile şeref-peẓīr ḡiṭām olmasına ve Zāt-ı °Ālī-yi ḡudsıyyeleri nübüvvet-i kāmile şāḡibi olduğına işāret itdiler ve daḥi merātīb-i velāyet-i mütefāvit olmaġla (10) muṭlaḡ rütbe-yi velāyeti mertebe-yi nübüvvete teşbīḥ idüp derece-yi velāyetde ḡadd-i kemāle bāliġ olan velī-yi kāmili ḥātemü°l-evliyā° ismiyle mevsūm itdiler ya°nī rütbe-yi vālā-terīn ḡātime-yi nübüvveti

ihrâz iden Fahr-ı Âlem hâtemü'l-enbiyâ olduğu derece refîa-yı hâteme-yi velâyeti câiz olan velî-yi kâmile dağı hâtemü'l-evliyâ ıtlâk buyurdılar ve zıkr olunan hadîs-i şerîfde hâteme-yi nübüvvet rütbesinden zâviyye-yi beyte vaz olunan libne ile ta'bîr ve kinâye olundığı gibi rütbe-yi velâyetde hadd-i kemâl ve hâteme-yi velâyet dağı hâteme-yi nübüvvet maķâmına ikâmet olunup temşîl ve teşbîhde libne ıtlâkı nisbet-i vâhîde üzre melhûz ve mer'î oldu lâkin mertebeyi hatm-ı nübüvvet ile mertebeyi hâteme-yi velâyet miyânında tefâvüt-i azîm mevcûd olmağla hâtemü'l-enbiyâyâ libne-yi zeheb ve hâtem-i evliyâyâ libne-yi fıddâ ıtlâkı üzre ıstılâh olunup zeheb ile fıddâ miyânında vâkı' tefâvüt nisbet ile derece-yi nübüvvet ile mertebeyi velâyetün fark u tefâvütlerine işâret olundu şöyle ki libne-yi zeheb ile hâtem-i silsile-yi nübüvvet 'aleyhi's-selâm hazretlerinden ve libne-yi fıddâ ile ehl-i beyt-i nübüvvetden zuhûr u hurûc muntazar olan Muhammed Mehdîden kinâye olup Hazreti Resûle hâtemü'l-enbiyâ ve Mehdî [181a] hâtemü'l-evliyâ oldu diyü buyurdılar ve hurûc-ı Mehdîye dağı ba'z-ı rumûzât ile işâret buyurup ta'yîn itdilerse murâd-ı Hazreti Şeyhi idrâk itmediklerinden ba'z-ı münkirîn suhan-ı dirâz idüp ta'yîn itdiği vakt duhûl idüp el'ân zuhûr itmedi diyü ta'n itdiler ammâ bilmezler ki bu esrârdur buna nâmahremeler âgâh olmazlar ve âgyârdan dağı ketm idüp mestûru'l-hâl işâret iderler imdi gelelüm ferîkayn miyânında olan ihtilâfı fi'l-vâkı' nefsü'l-emrde 'inde'l-uşûliyyîn bu ihtilâf becâdur ya'nî bermuktezâ-yı şurût-ı aşer esânid ta'n u cerhden sâlim olmak gerek ise de bundan aşl Mehdînün hurûcını inkâr lâzım gelmez zîrâ semere-i ihtilâf bunun üzerinedür ki âhir zamânda Mehdî hurûc idecekdür ammâ Mehdîden murâd Hazreti 'İsâ mıdur yoğısa Muhammed Mehdî midür bu cihetle e'imme beyninde min cihetü'l-esânid ihtilâf vâkı' olduğında mes'ele-i mezkûr bihimâ müttefekun 'aleyh olmayup muhtelefun fih olmağın ka'ıyyu's-sübût olmayup zanniyi's-sübût oldu mesâ'il-i fıkhdan meshû'r-re's mes'elesine müşâbih olur ki e'imme miyânında aşl-ı re's-i meshde ihtilâf olmayup mikdârında ihtilâf olundığı gibi şöyle ki Hazreti İmâm-ı A'zam 'indehu nâşiyeh hadîs-i şerîfiyle rub'ını mesh farzdur buyurdılar İmâm Şâf'î cüz'ini mesh farzdur ve İmâm-ı Mâlik ve Hanbelî hazretleri dağı ist'âbı farzdur buyurdılar ve mes'ele-yi mezkûr bihimâ dağı böylece ise de lâkin bu huşûşda muhâkeme lâzım gelse kanķı cānib ercah ve kanķısı mercûhdur im'ân-ı nazar ve fikr-i şâib ile nazar ve mülâhaza olunsâ ercah cānibi Mehdî-yi ma'rûfuñ hurûcıdur zîrâ kısım-ı evvel hurûcına beyyine ikâme itdiler ve mutaşavvufinden Hazreti Muhyi'd-dîn dağı kısım-ı evvel cānibini takviyye buyurdılar çünkü cenâh-ı vâhid 'ulemâsından [181b] kısım-ı evvel ve zü'l-cenâheynden ehlullâh-ı kirâm cem' oldılar elbette ecnihâ-yı şelaşenün delîli cenâh-ı vâhid şâhibinden ercah olduğu azher mine's-şemsdür ve e'immenün ekserisi dağı bunun üzerine karar virmişlerdür ammâ Buḥâr-ı Şerîfde Mehdî hakkında hadîs mevcûd olmadığını vechi budur ki Hazreti Buḥârî tırûk-i Hicâziyyin ve 'Irâķiyyin ve Şâmiyyini cem' idüp anların nakl u rivâyetinde ictimâ ve ihtilâk itdikleri hadîsi

terk eyledi Mehdi hakkında olan dahi bu kabilden olduğundan tayya badi oldu şöyle ki Buḥārīde mezkūr olan ḥadīs-i şerīfler müttefekun ‘aleyhdür Sultānū’l-Muḥaddiṣin Ḥazreti İmām Buḥārī ‘aleyhi rahmetü’l-Bārī yedi biñ iki yüz ḥadīsı müstemil olup anlardan üç biñ ḥadīs mükerrer zikr olunmuştur ki her bābda ‘alā kā‘idetü’l-fıkh bir tarīka maḥşûş ile beyān buyurmuşlardır İmām Müslim bin Haccāc el-Kuşeyrī Ḥazreti Buḥārī gibidür ancak mükerreri ḥazf itmişlerdür ammā İmām Aḥmed yedi yüz elli biñ ḥadīsden naqd u intihāb itdiği otuz biñ ḥadīs-i şerīfdür ve bu bābda ümmehāt-ı sünen olan kütüb-i ḥamsenüñ taṣḥīḥine şarf-ı himmet ve mā‘adāya ta‘rīz nādirdür ammā Şaḥīḥ-i Buḥārīnün rütbesi cümleden a‘lā olup daḳāyık u mezāyasına vüṣūl ‘asīr olmakdan nāşī şerhini istiḥşāb idüp ḳaşd u merāmını izāḥda ḳāşir oldılar zīra anda meṣtūr olan eḥādīs-i şaḥīḥa tūruk-ı ‘adīde ve esānīd-i mūte‘addide ile vārid olup ehl-i Hicāz ve Şām ve ‘Irāḳdan mervī olmağla Şaḥīḥ-i Buḥārīnün şerhi ricāl-i ḥadīsün ḥāl ü şānlarını ve nāsuñ anlar hakkında olan ihtilāflarını ‘ilm ü ihtāya mevḳūfdur ve kezālik İmām Buḥārī şaḥīḥini ebvāb-ı fıkh üzerine tertīb ve terceme itmekle ol bābda ve diger bābda mükerreren irād eyler bu vechle tefāḳkuh ve tefehhuma ihtiyāc **[182a]** olunur binā‘en ‘aleyh Şaḥīḥ-i Buḥārīde zikr olunan terācim-i keṣīrede iṣtibāh olup keṣfinde ziyāde şu‘ūbet vardır nitekim Bābu Tahriḥi’l-Beyti Zu’s-Suvayḳateyni Mine’l-Ḥabeşeh ‘unvānıyla zikr itdiği bābda vāḳi‘ olan münāsebet-i ḥafiyye ki bāb-ı mezkūrı āḥir zamānda tḥā‘ife-yi Ḥabeşeden iki sāḳları daḳıḳ kimesnenün Beyt-i Şerīfi tahriḥ itmesi içün ‘aḳd u irād itdikden ṣoñra ve izā ca‘elnā’l-beyte meṣābeten li’n-nāsi ve emnā āyet-i kerīmesini zikr eyleyüp andan ḡayrī bir nesne ziyāde itmediği cihetden ‘unvān-ı bāb ile āyet-i kerīme miyānında münāsebetün vechi nās üzerine ḥafī olup tevcīhi istiḥşāb itdiler ba‘z-ı müfessirīn-i ‘izām ve muḥaddiṣīn-i kirām buyurdılar ki terācim ü ebvābı ṣaḥā‘if-i tesvīde derc ü tahriḥ itdikden ṣoñra her terceme ve bābda kendüye müyesser olduğu mertebe eḥādīsı ketb ü taṣḥīr idüp ve ḥaṣv u terācimi itmām u istifā eylemezden maḳdem dār-ı beḳāya rihlet buyurdu nevverallāhu meṣvāhu çünki Kitāb-ı Buḥārī müsveddede müsevvid olduğu üzre rivāyet olunmağın ba‘z-ı mevāzı‘ında ḥalel vāḳi‘ oldu diyü serd-i maḳāl eylediler āyet-i kerīme ile ḥadīs-i şerīf miyānını Buḥārī şāriḥi Ḳāzī İbn Mübārek şöyle tevcīh eylediler ki ve izā ca‘elnā’l-beyte āyet-i kerīmesinde vāḳi‘ ca‘elnā kelime-i mübārekesini ḳadernā ma‘nāsında isti‘mālden neṣ‘et idüp ya‘nī Cenāb-ı Ḥaḳḳ Beyt-i Şerīfi nās içün me‘men ve me‘āb taḳdīr buyurduğu şūretde ilāyevmi’l-ḳıyāmeḥ Ḥarem-i Ka‘be-yi Şerīf maḳām-ı emn ü emān olmağla ḥadīs-i şerīfden münfehim olan hedm ü tahriḥden sālim olmak iḳtizā ider ammā ḥadīs-i şerīf ile āyet-i kerīmenün miyānını tevfiḳ içün ca‘elnā şere‘nā ma‘nāsına oldıḳda zi’s-suvayḳateyn nām ṣaḥṣ-ı Ḥabeşīnün beyti tahriḥine münāfi olmaz zīrā Beyt-i Şerīfün **[182b]** ibtidā-yı bināsına nās içün me‘men ü me‘āb olduğu ḥālde şūrū‘ olunmaḳ taḳdīr gibi ilāḳıyāmi’s-sā‘at nāsuñ anda emn ü ḳarārını iḳtizā itmeyüp teṭāvül-i ‘ahd u ḳurūn ile indirāsı ve inhidāmını münāfi olmaz diyü

tefsîr buyurdılar ve lihazâ İbn Battâl ve İbn Mülehheden menkûldur ki ʿulemâ-yı ümmet ve fużalâ-yı milletden bir kimesne Buḥārî'nün murâdı üzre kitâb-ı mübâreke için vâcib olan şerhi ikmâl ve ifâ itmeyüp bu vechle zimmetlerinde dîn olmak ma'nâsına işâret itdiler ve daḥi ma'lûm ola ki e'imme-yi müctehidîn daḥi biḍâ'a-yı ḥadîsde mütefâvit olup naḥl u rivâyetde iksâr u aḳvâl ile muḥtelif oldılar Ḥazreti İmâm-ı A'zam ḥaḳḳında menkûldur ki naḥl u isnâd ʿalâ ḳavl on yedi ve rivâyet-i uḥrâda elli ḥadîse bâliḡ oldı İmâm Mâlik ḥaḳḳında üç yüz ḥadîs miḳdârı olur Aḥmed bin Ḥanbelde otuz biñ ḥadîs mûnderic olmaḡla e'imme-yi ictihâddan her imâm ictihâdları miḳdârı naḥl-ı ḥadîsde iksâr u iḳlâl itdiler aşḥâb-ı ta'aşşubdan ba'zı muta'aşşibîn za'm itdiler ki e'imme-yi ictihâddan ba'zıları fenn-i ḥadîsden ḳalîlül-biḍâ'a olup şınâ'at-ı isnâdda râcil olmaḡla naḥl u rivâyetleri ḳalîldür didiler lâkin kibâr-ı e'imme ḥaḳḳında bu za'm-ı fâsîd bâtıl olup ḥilye-yi şihḥatden ʿatıldur nevverallâhu merḳadehum ammâ ʿilm-i fikh beyne'l-fukahâ iki tarîḳa mûnḳasım olup tarîḳa-yı ulâ tarîḳ-i ehl-i re'y ü ḳıyâsdur ki anlar ehl-i ʿIrâḳ olup tarîḳa-yı sâniye tarîḳa-yı ehl-i ḥadîsdür ki anlar ehl-i Hicâzdur ve ehl-i ʿIrâḳ ḳatında taşḥîḥ-i isnâd şurûṭ-ı keşîre ile meşrûṭ olmaḡla anlarda rivâyet-i ḥadîs ḳalîl olup aḥkâm-ı şer'iyeyi ekşeriyâ ḳıyâsdan iḳtibâs idüp anda mâhir olmalarıyla anlara ehl-i re'y itlâk olındı ve ehl-i re'y ve ḳıyâsun pîşvâ vü muḳtedâları İmâm-ı A'zam ve Hümâm-ı Efḥam Ebû Ḥanîfe Nu'man bin Sâbit el-Kûfî ve İmâm-ı [183a] ehl-i Hicâz Mâlik bin Enes olup ba'dehu Muhammed bin İdrîs Şâfi'î ḥazretleridür ba'dehu ḳıyâs ile iḳtibâs-ı aḥkâm-ı ʿulemâdan bir tâ'ife redd ü inkâr idüp anuñla ʿamel ü ihticâcı ibtâl itdiler anlar fırḳa-yı Zâhiriyyedür ki mesâlik-i şer'-i şerîfi nüşûş ve icmâ'a ḥaşr ve ḳıyâs-ı celîyi ve ʿillet-i manşûşayı naşsa redd eyleyüp ʿillet üzerine tanşîş cemî'ci muvâza'ada ḥükm üzerine tanşîşdür didiler mezheb-i Zâhîrî'nün imâmı Dâvud İbn-i ʿAlîdür bunların yüzünden nice def'a fiten-i ʿazîm zuhûr idüp ba'dehu vaḳ'a-yı Hülâgûda cem'iyetleri bi'l-külliyeye mûnḳatı' ism ü resimleri mûnderis oldı lâkin cumhûr-ı ehl-i İslâmın muḥtârı olan mezâhib-i erba'a elân bâḳî ḳaldı ammâ ehl-i ʿIrâḳın mezhebinde metbû u muḳtedâları Nu'mân bin Sâbit el-Kûfîdür ki ʿilm-i fikhda anuñ menzil ü maḳâmına a'lâm-ı ʿulemâdan bir ferd lahıḳ olmayup rütbe-yi ictihâdda iḥrâzu ḳaşabu's-sebak-ı mizmâr teḳaddüm itdigine İmâm Mâlik ve Şâfi'î ḥazretleri şehâdet eyledi işte bu cihetden bir kimesne da'vâ-yı ictihâd eylese ictihâd merdûd ve müdde'âsı ʿuḳbâ üzere menkûş ve taḳlîdi mehcûr olur zîrâ bâb-ı ictihâd mesdûddur ammâ mezheb-i Ebî Ḥanîfe diyâr-ı ʿIrâḳ Hind ve Çîn ve Mâverâ'ü'n-nehr ve ʿamme-yi bilâd ve ʿAcemde münteşir olup memâlik-i mezkûrede sâkin ʿamme-yi ehl-i İslâm ol İmâm-ı Hümâma taḳlîd ve ittibâ' itmişlerdür zîrâ İmâm-ı A'zamuñ ma'den-i cevher vücûdları medîne-yi Kûfe olup ḥulefâ-yı ʿabbâsuñ aşḥâb u erkânı şeref-telemmüzleriyle müşerref olmaḡla mezheb-i şerîfleri dârü'l-İslâm ʿIrâḳda münteşir olmuşdur ve ḥalîfe-yi dîn-i İslâm olan sâhil-i şecere-yi Âl-i ʿOsmândan ilâ ḥazihi pâdişâh-ı penâh ḥazretâtı İmâm-ı müşârun ileyhün mezheb-

i pâkine taklîd ve mezheb-i mezkûr üzere [183b] iftâ ile emr buyurmadadırlar allâhumme sebbit mezhebenâ ilâ yevmi'l-kıyâme ammâ Ehl-i Beyt-i nübüvvet uşûl ve fûrû'-ı ahkâmında bir mezheb ibtidâ' ve bir fıkḥ ihtirâ' idüp anuñla teferrüd itdiler ve ihtirâ' itdikleri ra'y-i şahîf ve fıkḥ-ı za'îfi ba'z-ı aşḥâb-ı kirâm hakkında vâkı' olan sū'-i i'tikâdlarına ve e'immelerinüñ e'şmet ve kavllerinüñ şıdk u şıḥhatine i'timâdlarına binâ'en cesâret itdilerse de cümlesi uşûl-ı vâhiyedür lâkin 'amme-yi ehl-i İslâm anlarıñ mezheblerine i'tibâr itmeyüp belki dâ'ire-yi kadḥ u enzârı tevsî' itdiler bu sebebden nâşî anlarıñ mezâhib-i vâhiyelerinden bir şey' ma'rûf olmayup kelimâtları daḥi menḳûl u mervî degildür şöyle ki mezâhib-i Şî'a vü Havâricüñ âsârı ancak bilâdlarında mevcûd olup i'tikâd ve 'amele müte'allik kitâbları beldelerinde mevcûd olup anuñla 'amel idüp ḥaşr olurlar ba'adanallâhu 'an hazîhi't-tâ'ifeḥ

SONUÇ

Bu çalışma, Mehdîlik kavramı hakkında literatürdeki tartışmaları ana hatlarıyla inceleyerek kavram hakkında Hoca-zâde Muhammed Rasim tarafından 19. yüzyılda kaleme alınan Ahvâl-i Mehdi isimli risaleyi ele almıştır. Çalışma esnasında Mehdî kavramının farklı inanç ve kültürlerde benzer figürler aracılığıyla ifade ediliyor olmasının yanı sıra bu kavram hakkında Kur'an-ı Kerim'de ve Buhârî ve Müslim gibi temel hadis kaynaklarında doğrudan bir bilgi yer almıyor olmasının kavramı tartışılır hale getirdiği görülmüştür. Bununla beraber kavramın hakikat olduğunu kabul eden kaynaklarda da Mehdî'nin kimliği ile ilgili fikir ayrılıklarına müşahade edilmiştir. Bu fikir ayrılığı, müellifin kaleme aldığı metnin temel konusudur. Mehdî'nin hakikatini sorgulayan Hoca-zâde Muhammed Rasim, Mehdî'nin hurucunu kabul edenler ve delillerini sıraladıktan sonra karşıt fikri savunanları ve delillerini sıralamış ardından Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin konu hakkındaki görüşlerini sunmuştur.

Müellifin konu hakkındaki görüşleri; metnin içyapısı, senet değerlendirmeleri ve çeşitli kaynaklara dayanarak yaptığı yorumlar ana hatlarıyla sunulmuştur. İlgili risalede Mehdî'nin zuhuruna dair ileri sürülen rivayetler, neredeyse bilimsel bir yöntemle kıyaslanmış ve kavramın farklı mezhepler ile düşünce ekollerindeki yerinin altı çizilmiştir. Hadislerin senet zinciri ile birlikte tartışılması ve çeşitli yorumlarla analiz edilmesi, metnin literatür için önemini arttırmaktadır. Hoca-zâde'nin, hadislere dayanan Mehdî anlayışına dair hem destekleyici hem de eleştirel görüşleri bir arada sunması, çalışmanın akademik açıdan değerli bir inceleme niteliği taşıdığını göstermektedir. Hoca-zâde Muhammed Rasim'in risalesi, Mehdî kavramının gelenekte nasıl ele alındığının önemli bir örneğidir. Sonuç olarak bu çalışma, Mehdîlik kavramı ile ilgili mevcut tartışmaları ve Hoca-zâde'nin konu hakkındaki tespitlerini ana hatlarıyla sunmuştur.

KAYNAKÇA

- Sarıkcıoğlu, E. (2017). *Dinlerde Mehdi ve Mesih Tasavvuru*. Düşün Yayıncılık.
- Sarıkcıoğlu, E. (2003). *Mehdi*. TDV İslâm Ansiklopedisi.
- Aktan, M. (2019-1). *Hoca-zâde Muhammed Râsim Hikmet'in Hâbnâme'si (1b-168a) İnceleme-Metin-Sözlük*. (YÖK Tez Merkezi, Doktora). Dicle Üniversitesi.
- Aktan, M. (2019-2). Muhammed Rasim'in Hâb-Nâme Adlı Eserinde Halk Edebiyatı Unsurları. *The Journal of Academic Social Science Studies*, (78), 181-187. <https://dx.doi.org/10.9761/JASSS38904>
- Aktan, M. (2020). İstanbul Üniversitesi Yazma Eserler Kütüphanesi T.6739 Numaralı Eserin (Hâb-nâme-i Râsim) Tetkiki. *Turkish Studies-Language and Literature, Volume 15 Issue 2*, 573-586. <http://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.39744>
- Atik Gürbüz, İ. (2019). Osmanlı Metinlerinde Mehdi Tasavvurları. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (89), 11-42.
- Bağdatlı İsmâil Paşa. (1955). *Hediyyetü'l-ârifîn (haz. Kilisli Rifat Bilge-İbnülemin Mahmud Kemal) I-II*. Maarif Vekâleti.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Dâhiliye, Sicill-i Ahvâl İdaresi d 4/458.
- Bayraktar, C. (2015). *Hocazâde Muhammed Râsim Hikmet Efendi'nin Tuhfetü'l-Âşıkîn Hediyyetü'l-Ma'sûkîn Adlı Mevlid Şerhi (1^a-83^a)*. (YÖK Tez Merkezi, Yüksek Lisans). Marmara Üniversitesi.
- Ceylan, K. (2023). *Bir Mevlid Şarihi Olarak Hocazâde Râsim Efendi ve Tuhfetü'l-Âşıkîn Hediyyetü'l-ma'sûkîn Adlı Eserinin Kaynakları*. 11. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi.
- Ceylan, K. (2015). *Hocazâde Muhammed Râsim Hikmet Efendi'nin Tuhfetü'l-Âşıkîn Hediyyetü'l-Ma'sûkîn Adlı Mevlid Şerhi (83a-164a)*. (YÖK Tez Merkezi, Yüksek Lisans). Marmara Üniversitesi.
- Eser, İ. (2019). *Hoca-zâde Muhammed Râsim Şerh-i Müntehabât-ı Mesnevî (İnceleme-Metin-Dizin)*. (YÖK Tez Merkezi, Doktora). Dicle Üniversitesi.
- Eser, İ. (2021). Hoca-zâde Muhammed Râsim'in Mesnevî Şerhi ve Kaynakları. *Cihanşümül Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 28-41.
- Fırlı, E. R. (1981). Mesih ve Mehdi İnancı Üzerine. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 25(3-4), 179-2014.
- Gün, F. (2017). Mehdi İnancı Üzerine Bir İnceleme. *Artuklu Akademi*, 4(1), 99-130.
- Hakyemez, C. (2004). Mehdi Düşüncesinin İtikadileşmesi Üzerine. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, III(5), 127-144.
- Savran, Ö. (2009). Mehmed Râsim'in Mesnevî'nin İlk On Sekiz Beytine Şerhi ve Şerh Anlayışı. *Turkish Studies*, 4, 6. 387-406. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.889>

- Şeker, Z. (2009). *Hocazâde Muhammed Râsim Efendi'nin Kâşifü't-Te'vîlât İsimli Eserinin Transkripsiyonu ve İncelenmesi*. (YÖK Tez Merkezi, Yüksek Lisans). Marmara Üniversitesi.
- Vural, A. (2016). *Hocazâde Muhammed Râsim Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Zübdetü't-Tarika Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*. (YÖK Tez Merkezi, Yüksek Lisans). Gümüşhane Üniversitesi.
- Yıldız, M. A. (2018). Tasavvufta Mehdilik. *Turkish Studies*. 13(2), 653-667. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.12965>